

ծրունին ձեռք էր առեր հայ վկայի պաշտպանութիւնն ընդգէմ ուս գատաղորի: Բայց գրաւքնական յանձնաժողովի նախագահը բռնեք էր Արծրունիին այս խնդրի վրայ գրուած յօդուածն եւ չէր թողուցած տպել "Մշակի" մէջ: Ճիշդ այն ժամանակ նոյն ինքն նախագահն եկեք էր Արծրունիին այցելութեան, իրեւ իր ծանօթին լնմիջպէս խօսակցութիւն բացուեցաւ երգման խնդրի վրայ եւ իրատ վիճաբանութիւն մը տեղի ունեցան հայ խմբագրի եւ ուս գրաքննիչի մէջ: Վէճն իր օստտկութեամբն հանդերձ վերին աստիճանի քաղաքավարութեամբ եւ փոխադարձ յարգանքի զգացմունքով յառաջ կը տարուէր. երկու խօսակիցներն ալ ընտիր գատաղաբակութիւն ստացած անձինք էին: Գրաքննիչը չհամոզուեցաւ Արծրունիի պատճառաբանութեան եւ չուզեց թողարկել յօդուածի հրատարակութիւնն. այն ժամանակ Արծրունին դիմեց վերջին միջոցին եւ ինչպէս, որ գրաքննութեան յանձնաժողովն իր այն յօդուածը ներկայացընէ երկրի բարձրագոյն իշխանութեան, կառավարչապետի հայեցողութեանն եւ որոշման: Այնպէս ալ եղաւ: Խնդիրն անցաւ կառավարչապետին եւ սա իրաւունք տուաւ Արծրունիին եւ կարգադրեց տպել տալ: Երգուածն անմիջապէս հրատարակուեցաւ "Մշակի" մէջ եւ այնուհետեւ միտ թերթերն եւս համարակութիւն առին զրեւ: Երկար ժամանակ յազուեցաւ այս խնդիրն, որուն լուծումն եւ վերջնական որոշումը տալը ներկայացուեցաւ Պետերբուրգ՝ սենատին, որ մեկնեց եւ որոշեց թէ քանի որ հայ քահանան ներկայ է, նա պիտի երգուած տայ հայ վկային հայերէն լեզուով, բայց թէ՛ մկան պետական պաշտօնեայ է, այն ժամանակ նա պարտաւոր է պետական, ուստի լեզուով երգուել: — Եւ այնպիսի բազմաթիւ դեպքեր կան, որոնց մէջ Արծրունին բարձրացուցած է իւ ձայնն ազգային ժողովրդական այս կամ այն իրաւանց բռնաբարձման դէմ, առանց քաշուելու, ի հարկէ միշտ այն չափով, որպիսի դրաքննական օրէնքները թողն են տուած:

(Վերջն հետեւեւ ակում)

Կ. ՏՈՒՐՈՒՄ

ԼԵՃՈՒՐՈՒՆԱԿԱՆ

1.*

Սորո-բու-լան հերոգորո-նի-ն:

1. Մեր քալ "մեք. մասախուզ, (տճ. փուս, առման) բառը իբր գոյական եւ իբր անձական բառ գաւ. "մթին, մթագոյն, (տ. Զարթախան, Բառգիրք 279) = հորեւր. *bhalos, յո. φάλος 'փայլուն', φάλος 'լուստաւոր, սպիտակ, համա. լիտ. baltis 'սպիտակաւոր, baltas 'սպիտակ, սիւր. bhalan 'փայլ, հիւսիսեւրոպ. bál 'բոց, (համա. Prellw., Etymologisches Wörterbuch der griech. Sprache. Göttingen 1892, էջ 338), որովհետեւ նշանակութիւնն էլ նոյն փոփոխութիւնները ցոյց կու տայ նաեւ հետեւեւ հնդեւրոպական բառերուն մէջ. վեդ. rōjas (= բաւա) 'խաւոր, սիւր. rōj 'պայծառանալ, յո. έρεβος գ. րթ. rŋis 'վերջնաւոր, հյ. երէ (նիւհ) *բիլ: Արիշ օրինակներ. վեդ. chāya (= լայն) րթ. skei-ei-nun 'երեւալ, փոքր. առա. zmrōk 'մութնաւոր, եկեղ. ս. myrak 'մթութիւն, րթ. maurgins, հրդ. morgān 'առաւուս, (տ. Scheffelowitz, Kuhn's Zeitschr. für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogerm. Sprachen, հտ. 38, էջ 267, ուր գեւաւորի նման օրինակներ կը յիշուին) 2. Sophus Bugge (Kuhn's Zeitschr., հտ. 32, էջ 60) կը յիշէ այս գեւ. հին առեւել համեմատած բառերը. հյ. իւղ (տեւ. իւղ) լւ. caprio. Այս համեմատութիւնը կ'ընդունի նորեւր Bruggmann եւս (Kurze vergl. Gramm. der indog. Sprachen, Strassburg 1902, էջ 164, ուր գրուած է, նիւհեր, գ- լւ. caprio, ումեր. karpiŋe, յո. χάρπι 'ուշեր, հնդեր. carhi 'սպասուհի, նորիւմ. caeth. հրդ. karŋ 'գործ, հյ. իւղ լւ. kamrjui 'կը բռնեմ'): Եւ ալ կ'ընդունեմ այս համեմատութիւնը, բայց միայն մէկնկապութեամբ, որ հետեւեւն է. որովհետեւ հնդեր. րդ հայերէն ընդ մէջ երկու ձայնաւորներն ու (տ. եւ յո. է πλ, սիւր. արի հնդեր. *երի) հյ. իւղ բառն ալ ոչ հնդգ. *kar-os, այլ եւս kar-vo-s (եւ այսպէս *karpōs) նախածինութիւն կը համապատասխանէ, ինչպէս լւ. ի մէջ ալ liprus *liprus-էն եւ, համա. լիտ. liprus 'կարուն, նոյնպէս ošba 'լայն կողերով կաւէ մծ աման, *ob-vā-էն, տ. von Planta, Grm. der osk.-umbr. Dial. I 192, Stolz, Historische Grm. der lat. Sprache, I 321): Ուրեմն իւղ բառ մըն է հնդգ. *vo վերջնաւորութեամբ, որ -voի վրայ

* Հունգարացի ծանօթ լեզուագիտին Թերթիս Զամար Խաչոնիկ լեզուաւ շարադրած մէկ յօդուածն է զոր անփոփոխ կը հրատարակենք: Իսկ վերջին 2 եւ 3 յօդուածները հրատարակուած էին գերմ. լեզուաւ, ի Թերթիս Indogerm. Forschungen, Zeitschrift für indogerm. Sprach und Altertumskunde. Strassb 1902 հատ. 23, էջ 124-125 եւ 163-164:

ԻՄԱ, 1. Հունգ. reg-gel, *reg-vel-էն 'առաւուս, նոյն *reg արմատն ունի հնդեր. Զագամով, 2. Հոս կը յիշեմ, որ գեւ. երկու շարաք առաջ արիւ բառ մ'ալ գտեր եմ, ուր հյ. րդ նոյնպէս հնդգ. *դ էւ Այս ստուգաբանութիւնն indogermanische Forschungen-ի մէջ պիտի հրատարակուի:

կեղղ, և նոյնպէս ըստ իմ կարծեացս՝ նշանա-
կութեան մասին չմտն. հնդեր. *śāla* «խղիկ, շտե-
մարան, ախոս», *śāṛ-maṇ* «պապատանարան», յն.
καλῖα «խղիկ, բոյն», *καλῖος*, *καλῖος* «պա-
տան», հիբլ. *celim* «ծածկեմ», *cuile* «մառան»,
լատ. *cellare* «ծածկել», *occido* «ծածկել» *cella*
«մառան, խղիկ», հրե. *hēlan* «ծածկել», թուրե-
ցանէն, բաբլ. *hailan* «պատել», քրդերէնէլ *hēn*
Չ. Հայերէն *նիլ* (սեւ. *նիլն*). Ինչպէս որ
գրմ. Menge «բազմութիւն» (հրե. *managī, menigī,*
գոթ. *managī*) հրե. *managī*, գոթ. *managis*
«շատ», հին իր. *menio* «յաճախ, եւն հեւելուտ հետ
իր համեմատուի, նոյնպէս ալ Mengeի հակառիշը,
այսինքն՝ ռուսիէն, անգլիէն, անի մեր լեզուներուն մէջ
«նուրբ, անձուկ, գաղափարանշէրով կը բացա-
տուի: Այսպէս որ. աղ. լիւս. *tanū* «մարմին», հին
հնդ. *tanu*-s «նուրբ» (լատ. *tenus*, հրե. *tanini*, քրդ.
diinn) եւ հ.յ. *անի սեւ. անիկ* (— հնդեր. **angh-*
en: *angh-ēn*), որուն հետ ծորդը է նաեւ հայ.
անիս—հման. *անիս*—(— հնդեր. **anghuko*-s «նեղ,
կորստ, վիշտ», յն. *āṅ-ga* «խղիկ», լատ. *ango,*
գոթ. *agguus* «նեղ», հին հնդ. *a(n)hū* «նեղ, վիշտ»
(*Arjuna*. Grundr. I 105 եւն. *Հիւբըմ*. *Arm.*
Elym. 420)).

ՀՂՈՒՎԱՍ ՈՐՈՐՈՒՊԱՆԵԱՍ

ՍԱՅԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

Մ. ԽՈՐԵՆՆՈՐԵՍ ՊԵՏԱԳՐԱԿԱՆ ԺՈՐՈՆԵԱԿԱՆ ՄԱՍԻՆ

Թղթակցութիւն նապագտ Թ. Կոնիսեռի:

(Հարսնա—սոյիւն)

Հիմայ պիտիցա՛ ցընեմ՝ Ձ դարու անվախ-
բական մէկ գրուածքէն՝ Թէ Մ. Խորենացի 576ին
Յ. Բ. հանրածանօթ էր իբրեւ Հայոց աշխարհի
պատմագիր, եւ Հայոց հնագոյն ժամանակաց
իր պատմութիւնն արդէն մեծ հռչակ մ'ունէր:
Ասի միայն կը բաւէ մեկնելու Թէ ինչպէս կարելի
էր Ձ դարուն ստեղծել վերապատման պատմու-
թիւնէն զուր, որուն մէջ Մ. Խորենացի Մարտիրի,
Դաւթի իմաստասիրի եւ Արրաշամ՝ Հռոմէոյի
հետ կը ներկայանայ իբրեւ միաբնեայ վարդա-
պետութեանց նախաքարոյ ջնասարով մը՝ ընդ-
դէմ՝ Բազիլեղոնական վարդապետութեանց:

Հայ եկեղեցւոյ մէջ, որ այս դարուս սիւե-
րիմ հակառակորդ մ'եղած էր բիւզանդիական եւ
Դ. տիեզերական ժողովոյն, միտում կարէ հարկէ
ամեն կարելի եւ անկարելի միջոցներով ցուց-
նելու Թէ իւր մեծ վարդապետներն ալ՝ Սահա-
կայ եւ Մեծորպայ աշակերտք՝ նոյնպէս հակա-
ռակորդ էին՝ ոչինչ նուազ չափով քան նոյն
դարու անմէրնը: Այս նպատակին հասնելու եւ
յարդղելու համար պէտք էր յերկրիւ եւ յօդիւ,

նաեւ կնդիւն վարդապետական կոտակ մ'այս
վարդապետաց: Բայց ինչու արդեօք Մ. Խորե-
նացւոյ ալ ընծայել: Յայտնի է՝ լուսնի գրութեան
մէջ Մ. Խորենացի արդէն հռչակաւ որ էր իբրեւ
պատմագիր: Ահաւասիկ այս կնդծ յիշատակա-
բանն՝ որմէ այս եղբայրացութիւնը կ'եղէ:

Արդ վարդապետաց հայոց Մովսէսի եւ Դաւ-
թի, հայրամուտ ընդ երկրորդական չարափառսն:

Ողբի լուսնի՝ եւ վերին սիմիոն, տեսնեմ զնդ
այսօր՝ աստուածային եւ երկնային լուսով փայլեալ ի
վարդապետաց օրոցը հարցն՝ ողն. անտաղերի եւ անա
կարտ, ահա որ տեսնեմք՝ ճառագայթօ արժանեալ եւ
լուսաւորեալ զաշխարհս հայաստանեայց: Զայնդութիւն
եւ զանաքաբոյնիս ասմ՝ զգաւ իմ, եւ զմտօրս, աշա-
կերտք եւ որդիք սրբախաճակայ, եւ մեծորպայ, վար-
դապետաց հայոց մեծայ: Արք՝ ի ողն ժամանակի եղեւ
լուսնի թագաւորութեան հարց: Եւ արքա ինչպէս
փոք արեւայ աշխարհին լուսնայ ի ժա. ամի թագաւոր-
ութեան իւրս եղեւ յոր հայհարութիւն ի վերայ մար-
մացեալ բանին աստուածայ: Դեռտոր մեծորպայիս կա-
տանգիւնա պայր. ոչ խոտտօտները դրան աստուած
մարմնով ծնեալ. այլ ի մարդ բնակեալ: Բանդի
սակը բնակութիւն ընկաւ. զմարմնս. եւ այլ անթիւ
էր նորա հայհարութիւնս. որ իւլ 2) ի վերայ ք. բնու-
թեան. եւ հակառակը ինչեմ՝ զմարտ վարդապետ-
ացն: Չի երանելիք ի հին եւ նոր կառավարանայ. պաշա-
նիր. եւ զնդ. եւ զնկն եւ զգրին, միասցնին: Իսկ ա-
նիծանին զուրի բուր ասաց. եւ զնկն եւ զգրին ի
փայտէ: Չի կամեցաւ ապականել զուրբ տղա հայուն
եւ հրամայեաց թագաւորն ժողով լինել յիփեան բն.
եպիսկոպոս: Երբեք երեսուցէ մի մեծ կիւրեղ ա-
ղէկանդուր. յոհան անտիդքս, պրիզուս կիւրեղեան,
իւնդորոս անիւրեան: Սուրբ կիւրեղեանս հռոմս:
զրն եւ առ սուրբն սահմակ զայ ի ժողովն: Իսկ նա
ոչ չոգաւ՝ այլ ի թղթով մարմնեայ ընդ նստաւ, ամի-
ածներ զանաքնն նստաւ: Յայն՝ ի ժամանակս եղեւ
ինդրի պատմութեան գրոյն հայոց. զոր ունէին. իմ.
զիւր ի գանիւն փիլիսոփայ տաւոյ, աշխիւրդ սորոյն
գրիգորի իսկ սուրբն սահմակ եւ մեծորպ բազում տը-
խատութեամբ պէտա արարին. սովոյ եւ ծաղաւ. յոտ-
նաւ որ չարաբանաց. ի յերես տրեւեալ. զի. արեւ եւ զի.
զիշէր ըն ինչ նաշակեալ լալոյ միայն յաշակսն աս-
տուծոյ պարսպայ եւ լուսաւ տէր աշակ ինչ նոցա,
սուտ գրեցելուն. Թէ զվամ երկիւղածաց իւրոց ասէն
տէր աշակ ինչ նոցա յեւ: Ի տեսնանք զիշէրոյն հրեւ-
տակ տեսաւ ինչ յերեմից առ նստա եւ. ք ի տուններն
խաւսեր ընդ (3) նստա. եւ յամեն ինչ ինքեցէն՝ մա-
տաւը, նկարեալ տայր նոցա զգրեւ եւ թն. եւ զար-
թուցեալ ի քնոյն, եւ զնոյն նշանակ ունելով եւ զա-
հանային զատուածոյ զտուղեմն սյնպիսի պարգեւացն
եւ զարդաբանաց զիրն հայոց քանիք եւ արգելամբք:
Չի երբեք թու ինչ նա առաքել, եւ բաւաւ որ հոգեւ
ղէն ընդուներ, որպէս առ մոլեղեւ տուեալ տախտիկ.
Ժ. պատգամաց պատուաւորան իւրաքելի եւ յաշխարհ
հայոց գրեալ մատաւան աստուծոյ ասն որ ի եղբ. ք-
գիւր սրբոյն գրիգորի. զայնն մեծաւ ուրախութեամբ
յաշխարհս հայոց եւ տաւն մեծ կատարելն զուր զայն,
բազում ընծայեց եւ պատարագս յոյց զստա եւ ի տեսնի
ի ինքզ ի կայր ի եղեւ արն այն մեծ եւ երեւելի
ի մէջ արեւի՝ հայոց: Եւ յետ ասանկ ասուրք արարին
զիւրեւ թարգմանութեան հին եւ նոր կառակարանայ
եւ յաշխարհ ինչ նա առաքել ինչ նա առաքել: Եւ ասա-
վեր առ սուրբն սահմակ եւ մեծորպ յոսիս (2) մեծ (2)
գոհացողական եւ զամեն թարգմանութեան զրնայն զի
լուսով արեւոցն զիւրեւրեւրեւ ինչ մինչ եւ ի մարմնի
լինեմ, զի մի արիտաւորան իստեւեւեւն եւ պարտաւորան
զստա աստուածաշուշն գրեւեցն: Եւ հրամայեց իւր
գաւորն եւ թագաւ (2. 4.), ցանկաւ ք փակել. տաւաւ
տաւն եւ վկայութիւն առ վկայութիւն. զի մի ապական-
անցն հրեւրեւրեւրեւ գգրոց պատուաւորան եւ հա-